

О. О. КВАША

Оксана Олександрівна Кваша, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ЯК ГАРАНТІЯ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Надзвичайно актуальним сьогодні є вирішення проблеми захисту судами України прав і свобод людини і громадянина. Конституцією України та чинним законодавством судам надано владні повноваження для захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, інтересів держави та *відновлення порушених прав*. Як вірно наголошують науковці, найбільш важливим гарантом додержання і захисту прав громадян є суд, однак інтереси суспільства, права і свободи людини можуть бути захищені лише судом, який діє винятково на засадах законності в умовах незалежності й недоторканості¹.

Незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність суддів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недоторканість суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення - забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом². Наведена позиція, розвинута як науковцями, так і в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», відбита також і в Європейській хартії про закон «Про статус суддів» (10.07.1998 р.): «піклуючись про те, щоб сприяння незалежності суддів, яка є необхідною для зміцнення верховенства права і для захисту свободи особистості у демократичних державах, було більш ефективним»³, що є підтвердженням, що незалежність суддів - не самоціль⁴. Таким чином, реалізація зазначених правових гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою незалежного виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави (статті 3, 8, 55 Конституції України).

Необхідність закріплення в законодавстві принципу незалежності суддів має історичні передумови. У недавньому минулому (як і сьогодні) були непоодинокі випадки грубого втручання у судову діяльність як партійних органів, виконавчої влади держави, так і деяких громадських організацій; на суддю впливають за допомогою засобів масової інформації, «мітингового права», непоодинокі випадки впливу на суддів представників органів виконавчої влади, а також депутатів всіх рівнів, партій, рухів, посадових осіб. Однак і у сучасній Україні протидіяти порушенням прав людини суддям важко саме через відсутність можливості незалежного виконання судом своїх конституційних функцій. В цьому можна переконаватися із засобів масової інформації, де висвітлюються непоодинокі випадки стороннього прямого чи опосередкованого впливу на роботу суддів. Про це є свідчення і самих суддів: такий вплив

О.О.Кваша

стосується більше посади судді, рідше народного засідателя, і може проявлятися в різноманітних формах, а саме у вигляді безпідставних скарг на суддю, які не є процесуальними, організацій кампаній в засобах масової інформації щодо судді особисто, пікетування роботи суду, незаконних депутатських запитів по конкретній кримінальній справі, публічного обговорення судових процесів та крики судді до винесення остаточного вироку і набрання ним законної сили, вимагання прийняти те чи інше рішення, погроз фізичного впливу, подекуди вказівок та службового тиску, свавільного ненадання належних пільг тощо⁵. Підтверджують слова суддів дані емпіричних досліджень про здійснення тиску на суддів під час вирішення справи: 30,6 % опитаних суддів суб'єктом порушення їх незалежності назвали представників державних органів, 15,4 % - громадські організації, 10,8 % - засоби масової інформації, 23,4 % - громадян⁶. Свідченням тиску на суддів є результати Моніторингу незалежності суддів в Україні, який було проведено в 2007 році в рамках реалізації українсько-швейцарського проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів». Результати ці досить невтішні: інституційна незалежність (самостійність) судової влади - існує постійна загроза незалежності суддів; функціональна (процесуальна) незалежність суддів - існують загрозливі тенденції порушень незалежності суддів; незалежність особистості судді - існують загрозливі тенденції порушень незалежності суддів; соціальна захищеність суддів - існують загрозливі тенденції порушень незалежності суддів; професійна кар'єра судді - існують загрозливі тенденції порушень незалежності суддів; управління судами - існують загрозливі тенденції порушень незалежності суддів⁷. Відповідно до вищенаведених оцінок було зроблено висновок: в Україні існують загрозливі тенденції порушення незалежності суддів.

Сучасний період розвитку злочинності в Україні характеризується тим, що злочинці застосовують різні, часом самі витончені способи протиправного впливу на суд і його посадових осіб. Відомі численні факти застосування у відношенні таких осіб не тільки прямого, грубого насильства або шантажу, але і завуальовані способи - обіцянка неприємностей по роботі, у родині, підрич репутації тощо. В постанові Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» наголошується, що останнім часом факти тиску на суддів і втручання в діяльність судів набули системного та відвертого характеру, зокрема, при розгляді судами справ, формуванні суддівського корпусу, призначенні суддів на адміністративні посади, вирішенні питань про відповідальність суддів. ряд важливих законодавчих положень з питань забезпечення діяльності судів не виконується. В той же час незалежність суду передбачає, що судді і судова влада як інститут є вільними від впливу і втручання з боку інших гілок влади, так само як і від впливу приватних та політичних інтересів⁸. Крім того, у сучасній Україні трапляються випадки посягань на життя суддів прямо у приміщеннях судів. Так відомий випадок, що стався 7 липня 2008 року у Деснянському райсуді м. Чернігова, коли незадоволений рішенням суду О.Мельник взяв у заручники суддю і тяжко поранив сержанта міліцейської служби охорони суду («Факты» 16.08.2008).

Отже, слід констатувати наявність загрози незалежності суддів в Україні, порушення конституційної організації та функціонування судів, метою яких є протидія порушенням прав людини.

Як відомо, принцип незалежності суддів є загальною визначеною міжнародно-правовим принципом, який випливає із статті 10 Загальної декларації прав людини, що проголосила незалежність і неупередженість суддів, які гарантуються заборонаю впливу на суддів, неприпустимістю перегляду судових рішень в адміністративному порядку, особливим порядком призначення суддів та їх незмінністю, а також іншими засобами правового захисту.

Національне законодавство також містить принцип незалежності судової влади - статті 126, 129 Основного Закону України, стаття 12 Закону України «Про статус суддів». В цих нормах йдеться про недопустимість втручання у професійну діяльність судді. Конституційний принцип належності суддів вважається найважливішим принципом відправлення правосуддя.

Науковці зазначають, що суд, вирішуючи правові конфлікти, завжди прагне до стабілізації соціальних відносин шляхом поновлення порушеного права, порушеної норми поведінки⁹.

Отже, якщо суд не є незалежним і постановлене ним під незаконним впливом рішення є неправосудним, то не досягається одна із цілей судової діяльності, а саме - охорона прав та свобод людини. Недотримання принципу незалежності суддів обумовлює нездатність суду протидіяти порушенням прав людини в Україні.

У сучасних умовах державотворення в Україні *захист прав людини* все більше стає однією з домінант суспільного прогресу, основою якого є загальнолюдський аспект, загальнолюдські цінності. Дійсний прогрес, стратегічна мета якого - кардинальне оновлення та розвиток українського суспільства, його економічних, політичних, ідеологічних, правових і моральних підвалин, неможливий без належної протидії порушенню прав і свобод людини. Про значущість категорії «права людини» наголошує французький дослідник М. Ажі: «для того, щоб забезпечити гідність особистості, необхідно відкрито проповідувати релігію «прав людини», яка, будучи реалістичною утопією, дає можливість людині жити»¹⁰.

Сьогодні жодна демократична, правова держава не може не забезпечувати належним чином судовий захист прав людини. У структурі соціальних зв'язків права людини знаходяться в центрі системи існуючих у суспільстві правовідносин. Про це наголошував ще Іммануїл Кант: право людини повинно вважатися священним, яких би жертв не вартувало це пануючій владі. Тут немає середини і не можна видумувати середнє прагматичне обумовлене права (дещо середнє між правом і користю), всій політиці слід прихилити коліна перед ПРАВОМ.

На суддю як носія влади покладено надзвичайно важливе і відповідальне завдання - захист права. Найвищою формою захисту прав людини в країнах сталої демократії визнається право громадянина на судовий захист. В міжнародному праві фундаментальними правами людини також є право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права. Право на справедливий суд і право на доступ до нього передбачені низкою міжнародно-правових актів і тлумачиться практикою Європейського суду з прав людини¹¹. Ці права, зокрема, стали основою при укладенні розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод, але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст.ст. 24, 25, 27-40, 47, 51, 25, 55-63. Йдеться про право на життя, свободу та особисту недоторканість на житло, на захист судом....

Право на судовий захист у правовій державі є дієвим універсальним засобом відстоювання людиною своїх прав у будь-якій життєвій ситуації, пов'язаній із незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади. Стандарти захисту прав людини на міжнародно-правовому рівні формувались протягом десятиліть. Судовий захист визнається універсальним і найбільш ефективним засобом забезпечення прав людини. Справді, всі інші права людини неминуче перетворюються на фікцію, якщо вони не забезпечені судовим захистом, а він, в свою чергу, стає безмістовним, якщо не відповідає вимогам ряду стандартів, що забезпечують прийняття незалежним і неупередженим судом справедливого, законного і обґрунтованого рішення у справі¹². Погоджуючись з наведеним висловлюванням, зауважимо, що незалежність суду передбачає насамперед кримінально-правову охорону недоторканості і незалежності осіб, які здійснюють правосуддя, шляхом заборони протиправного втручання в їх законну діяльність. Така охорона охоплює власне право на судовий захист з дотриманням відповідних процесуальних і матеріально-правових гарантій і те право, з метою захисту якого особа звертається до суду. Отже, слід визнати взаємозалежність категорій: права людини - право на судовий захист - незалежність суду - заборона втручання (впливу). На підтвердження наведемо тезу німецького вченого Г.Кельзена: судові рішення є продовженням, а не початком процесу створення права¹³.

Право на захист для будь-якої особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними чи державними органами. Серед цих засобів захисту суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина особливо відповідальна та ефективна роль належить правосуддю. Тому найважливішим завданням, метою судово-правової реформи в Україні є забезпечення права людини на правосуддя. Підтвердженням попередніх висновків є формула, застосована в главі 40 англійської Великої Хартії (Magna Carta) тексту 1215 року: «Ми не продаватимемо жодній людині, ми не відмовимо жодній людині чи не відстрочимо для

жодної людини - ні правосуддя, ні відновлення права (справедливості)». Цією формулою король пообіцяв забезпечити три речі, три «Ні!», без яких і тоді, і нині не можна уявити належного, тобто справедливого, функціонування правосуддя як інституту захисту прав особи: Ні - «продажу» правосуддя! Ні - «відмові» в правосудді! Ні - «зволіканню» з правосуддям¹⁴.

У випадках порушення порядку здійснення правосуддя щодо конституційного принципу незалежності суддів, таке втручання в законну діяльність суду повинно тягти за собою кримінальну відповідальність. Кримінально-правова охорона незалежності суду від протиправного втручання в його законну діяльність здійснюється взаємопов'язаною групою норм, передбачених у статтях 376-379 КК України. Протиправне втручання у законну діяльність судових органів, неприпустимість ЯКОГО Є ОДНІЄЮ 3 основних вимог дотримання незалежності суддів, передбачена статтею 376 КК. Якщо «втручання в будь-якій формі у діяльність судді», судячи з назви ст. 376 КК, визнається законодавцем перешкоджанням законній діяльності судді по здійсненню правосуддя, то і втручання в таку діяльність з тією ж метою у формі посягання на здоров'я, фізичну недоторканність (ст. 377 КК), власність (ст. 378 КК), життя (ст. 379 КК) осіб, що здійснюють таку діяльність, можна розглядати як спеціальні склади втручання у зазначену діяльність. Українські вчені, співвідносячи розглядувані норми, називають вказані злочини «способом (формою) такого втручання»¹⁵. Тому ми притримуємось позиції, що всі перелічені норми можуть бути об'єднані, розглядатися спільно, оскільки являють собою різні форми протиправного втручання у діяльність судових органів. При цьому стаття 376 КК являв собою ненасильницький вплив на суддю, в той час як інші розглядувані норми передбачають насильницький вплив на судові органи.

Умовою незалежності суддів є встановлена законом неприпустимість втручання у їх діяльність по здійсненню правосуддя, і також встановлена кримінальним законом заборона «втручання в будь-якій формі у діяльність судді». Тому у законодавстві про кримінальну відповідальність у системі злочинів проти правосуддя особливу роль відіграє група злочинів, які посягають на незалежність органів, що здійснюють правосуддя, шляхом протиправного впливу на осіб, які беруть участь у відправленні правосуддя. Незалежність суду - це необхідна передумова винесення судом правосудного рішення і поновлення порушеного права. Відповідно недотримання принципу незалежності суддів обумовлює нездатність суду протидіяти порушенням прав людини в Україні.

Тому науковий аналіз кримінально-правових норм, що здійснюють охорону незалежності суддів, сприятиме підвищенню ефективності їх застосування, а отже здатне посилити кримінально-правову охорону правосуддя в цілому та протидію порушенням прав людини в Україні.

¹ *Пишньов Д. І.* Суд як гарант охорони прав особи у кримінальному судочинстві // Права людини і правова держава: Тези доп. та наук. повідомлень. - 10-11 грудня 1998 р /За ред. проф.. М. І. Панова. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. - С. 163; *Мельник П. В., Цимбал П. В.* Судова система України: Навч. посіб. / Ірпінь: Акад. ДПС України, 2000. - С. 3-4.

² Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: Навчально-практичний посібник / Укл. Б. О. Кириць. - Львів: Ліга-прес, 2008. - С. 36; див. також: *Грошевой Ю. М.* Моральність правосуддя // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів. Матеріали міжнарод. науково-практич. семінару. - Х.-К., 2006. - С. 20.

³ Європейська хартія про закон «Про статус суддів» // Міжнародні стандарти незалежності суддів: Збірка документів. - К: Поліграф-Експрес, 2008. - С. 91.

⁴ *Бойко В. Ф., Євдокимов В. О., Юлдашев О. Х.* Право людини на правосуддя (Судове право України): Навч. посіб. - К.: «Варта»; МАУП, 2003. - С. 28.

⁵ *Курило О. М.* Гарантії незалежності суддів у кримінальному процесі України // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів. Матеріали міжнарод. науково-практич. семінару. - Х.-К., 2006. - С. 72-74.

⁶ *Москвич Л. М.* Незалежність суддів: соціальний та правовий аспект // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів. Матеріали міжнарод. науково-практич. семінару. - Х.-К., 2006. - С. 145.

- ⁷ Моніторинг незалежності суддів в Україні. За заг ред.. А. Алексєєва. - К., 2007. - С. 14-17.
- ⁸ Незалежність суддів: міжнародні стандарти та національна практика: Навч.-практ. посіб. - К.: Поліграф-Експрес, 2008. - С. 19.
- ⁹ *Воскобитова Л. А.* Сущностные характеристики судебной власти. - Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2003. - С. 119.
- ¹⁰ *Мчедлова Е. М.* Основные направления исследований зарубежных ученых по правам человека //Вестник Московского ун-та. Серия 12. Полит, науки. - 2004. - № 1. - С. 108.
- ¹¹ *Овчаренко О. М.* Доступність правосуддя та гарант його реалізації. - Х.: Право, 2008. - С. 55.
- ¹² *Голубок С. А.* Международно-правовые стандарты права на судебную защиту // Правоведение. -2007.-С. 115.
- ¹³ *Кельзен, Ганс.* Чисте правознавство / Пер. з нім. - К.: Юніверс, 2004. - С. 281.
- ¹⁴ Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х книгах. - К.: «Фенікс», 2006. - LXIV; 1747 с. - Книга 1. Верховенство права: від ідеї - до доктрини. - С. 136-137.
- ¹⁵ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг ред.. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. - К.: Ін Юре, 2003. - С. 1030.

Отримано 3.03.2009

Резюме

В статті аналізуються проблеми незалежності суду, як гарант захисту прав людини в Україні. Незалежність судей як ознака правового державства, в якому кожен має право на судову захист своїх прав і свобод, захищається кримінальним законом України взаємопов'язаною групою норм, передбачених статтями 376-379 КК України.

Summary

In the article there are analyzed the issues of the court's independence that grants human's rights protection in Ukraine. Judge's independence as a feature of a legal state, where any person has a right to court trial and protection of his right and freedoms, is being protected by the inter-related group of norms, previewed by the articles 367-379 of the Criminal Code of Ukraine.